

Izvorni članak UDK 17.023.32: 32/Cattaneo

Primljeno 02. 07. 2007.

Luka BogdanićRockefellerova 25, HR-10000 Zagreb
lukabogdanic@libero.it

Nacija kao historijsko-politička stvarnost u misli Carla Cattanea*

Sažetak

Svrha je ove rasprave predstaviti koncepciju nacije u djelu Carla Cattanea. Kako značajan talijanski mislilac Carlo Cattaneo nikada nije sustavno izložio taj svoj koncept, ovaj se rad temelji na njegovoj sistematizaciji, što ju je u svojoj knjizi Krv i tlo (Il sangue e la terra, 2001.) izveo Nicolao Merker. U radu će se posebice pokazati kako Cattaneo eksplicira narav nacije polazeći od objektivnih konotacija i ne gubeći iz vida da su one utemeljene u ljudskoj svijesti, te da se moderna nacija iskazuje kao proizvod društvenog života. Rad sljedstveno naglašava da se moderna nacija u Cattanea predstavlja kao biće izvornije od građanskog društva, a istovremeno usko povezano s idejom slobode i jednakosti. Konačno, rad pokušava ukazati na sličnost između Cattaneova lokalnog principa i austromarksističkog stajališta o kulturnoj autonomiji, kakvo je definirao Otto Bauer.

Ključne riječi

Carlo Cattaneo, nacija, povijest, sloboda, jednakost

U znak zahvalnosti profesorom Nicolau Merkeru

U devetnaestom se stoljeću među epistemolozima javlja svijest o poteškoći definiranja koncepta nacije »kao fiksnog, pa prema tome i objektivnog koncepta koja trajno odgovara svom objektu«. ¹ S druge strane bilo je jasno, kad se koncept nacije dovodio u vezu s »univerzalnim ljudskim principima« kao i s etničkim karakteristikama, da se taj koncept odnosi na nešto što objektivno egzistira. Dakle, »kako bi postojala nacija svakako je neophodno [...] da izjavim (ili prešutno steknem saznanje) što je to nacija«. ² Prednost i origi-

*

Kako je poznato, Cattaneo nikad nije napisao nijedan tekst koji bi izričito bio posvećen tematici nacije, zbog čega se ovaj rad predstavlja kao rekonstrukcija njegova promišljanja nacije na osnovi serije tekstova, uglavnom historijskog ili političkog karaktera. Analiza je sačinjena kao razvoj teza o konceptu nacije kod Cattanea, što ih je izložio Nicolao Merker u knjizi *Il sangue e la terra. Due secoli di idee sulla nazione* [Edditori Riuniti, Roma 2001., str. 151]. O liku i djelu filozofa, historičara, ekonomista i političara Carla Cattanea (Milano 1801.), ukratko se može izdvojiti da je kao učenik G. D. Romagnosija bio sljedbenik iluminističke i empirističke tradicije i u stalnom polemičkom odnosu s duhovno-idealističkim filozofskim pogledima epohe. Godine 1839.

osniva časopis *Politecnico*, u cilju širenja znanstvene i tehničke kulture. Cattaneo je bio jedan od vođa Milanskog ustanka (Pet dana Revolucije u Milanu), a nakon sloma pobune i intervencije Carla Alberta dao je ostavku na sve funkcije, te se kao republikanac i federalist po uvjerenju sklonio u Švicarsku. Od 1848. do 1865. bio je profesor filozofije na Luganskom liceju, gdje umire 1869. godine.

¹

Nicolao Merker, *Il sangue e la terra. Due secoli di idee sulla nazione*, Editori Riuniti, Rim 2001., str. 152.

²

N. Merker, *Il sangue e la terra*, str. 153.

nalnost promišljanja nacije Carla Cattanea u općoj panorami intelektualnog mišljenja u Italiji 19. stoljeća sastoji se upravo u tome, kako je naglasio Nicolao Merker, što ono zacijelo predstavlja »korak prema objektivnim konceptima, posredovanim njihovom percepcijom u ljudskoj svijesti«.³

Općenito uzevši, razmišljanje Cattanea ocrtava samostalan put, što su ga obilježili, počevši od njegova kulturnog ishodišta proizašlog iz iluminizma (a Cattaneo ga je naslijedio od svog učitelja Gian Domenica Romagnosija), njegova sklonost pozitivizmu, te osobita pozornost koju je posvetio historiji. Cattaneo je bio mišljenja, da je samo pomoću postupnog znanstvenog i kulturnog napretka moguće političko buđenje i nastanak slobodne društvene zajednice. Evo što on piše o narodima, odnosno nacijama:

»... prirodne prednosti nemaju nikakvog značaja, kao što i intelektualne sposobnosti nemaju nikakve važnosti, dok ne dođe do neophodnog razvitka ideja«.⁴

Nastojeći napraviti analizu Cattaneova promišljanja nacije, treba osobito voditi računa o teorijsko-kulturnom okviru u kojem je djelovao, što se odražava u njegovim ekonomsko-sociološkim analizama tadašnjeg društva. Za Cattanea subjektivna obilježja nacije nastaju kroz politički trenutak, to jest elaboracijom svakidašnjih događaja, odnosno putem elaboracije objektivnih karakteristika kolektivne svijesti. Cattaneo ne samo što ne shvaća naciju kao metafizički entitet nego nastoji povezati njezina objektivna i subjektivna obilježja, te odbaciti monokauzalna (jednouzročna) tumačenja fenomena nacije. To odbacivanje kod Cattanea proizlazi iz svijesti kako je moguće razumjeti nastanak i promjene bilo koje vrste ljudskih institucija samo ako se uvidi da

»... svaki čin shvaćen kao posljedica pretpostavlja i *obuhvaća* ono što je proizišlo iz prethodnih događaja, te podrazumijeva uvijek nove elemente; stoga nema jedinstvenog efekta vremena kao ni naroda na koje ono djeluje, niti razvitak nečeg što se spontano rodilo dobija uvijek isti oblik, već su taj nastanak i razvoj rezultat sveobuhvatnih i mnogoznačnih utjecaja koji su se akumulirali tokom općeg protjecanja vremena«.⁵

U tom smislu za Cattanea nacija nije nešto nepromjenjivo ni vječno, jer, kako on piše, »nepoznata iskra zapalila je svjetlo civilizacije prije četiri tisuće godina i u tom su razdoblju nastale i nestale mnoge ingeniozne nacije«.⁶ Iako, prema Cattaneu, »narodi su vođeni vlastitim shvaćanjima, te je u području shvaćanja i mišljenja skrivena tajna njihovih sudbina«,⁷ kad je riječ o narodima/nacijama, podjednako su važni i objektivni elementi kao što su geografija, historija, jezik, običaji, itd. Po njegovu shvaćanju koncepta nacije, »iako svako sudbinsko obilježje postiže svoj učinak jedino putem djelovanja subjektivne svijesti (kroz način mišljenja), temelj na kojem se ista razvija predstavlja skup objektivnih elemenata, koje je moguće empirijski provjeriti«.⁸ Zasnivajući svoje mišljenje na takvoj logici da bi dokazao kako je pokrajina Trentino talijanska, on piše:

»Korisno je [...] primijetiti da, ukoliko geografija, historija, rasa, jezik i običaji čine Trentino izričito talijanskom provincijom, da je ona kao takva deklarirana i u *diplomatskim aktima koji se na nju odnose* i u javnim ugovorima sklopljenim između evropskih velesila...⁹ (da su) gradovi, dvorci i doline u donjem toku Adige... stoljećima bili vezani za političke događaje u pograničnim područjima, koji su čas pripadali porodici Visconti iz Milana, čas porodici Veronesi ili pak Ezzelinima ili Venecijanicima.«¹⁰

Treba napomenuti da je, s jedne strane, prema citatu po kojem »narodi su vođeni vlastitim shvaćanjima; te je u području shvaćanja i mišljenja skrivena tajna njihovih sudbina«, ovaj moguće protumačiti kao stanovito protivljenje determinizmu, koje je omogućilo Cattaneu da odbaci vulgarno-materijalističke teorije o naciji (one u kojima se koncept nacije razrađivao u odnosu na krv,

rasu, tlo, itd.), te da po tome ono predstavlja znatan domet za epohu u kojoj je nastalo, dok je, s druge strane, kod njega nemoguće ne zamijetiti i stanovito naglašavanje subjektivno-voluntarističke vizije historije. Upravo zato što je posjedovao takvo shvaćanje historije, s naglaskom na voluntaristički smisao ljudskog djelovanja, Cattaneo je – kao na primjer i Ernest Renan – uspio bez teškoće analizu nacionalnog problema osloboditi opasnih interpretacija etničkog i rasnog tipa, koje su naciju običavale tumačiti kao nešto gotovo metafizičko. U tom smislu treba objasniti da su Cattaneova razmišljanja u mnogim točkama anticipirala opservacije Ernesta Renana koji je, kao i Cattaneo, prepoznao element ujedinjenja nacije u elaboraciji političko-socijalnih momenata u kolektivnoj svijesti. Dakle, samo zato što nacija za Renana nastaje iz posjedovanja zajedničke »bogate baštine uspomena«,¹¹ i aktualnog pristajanja »da se živi zajedno«,¹² moguće je smatrati, kao što je on to ustvrdio na predavanju »Što je nacija?«, da je »postojanje nacije... svakidašnji plebiscit«. ¹³ U odnosu na paralelu između Cattanea i Renana, ne treba zaboraviti da im je također zajednička i perspektiva ujedinjene Evrope shvaćene kao federacije europskih nacija.

Prema Cattaneu, »veličina nije [...] nasljeđe neke nacionalne loze ili dar stanovite zemlje ili neba«, ¹⁴ već ovisi o stupnju kulturnog razvitka nekog naroda i o državnim institucijama zemlje u kojoj taj narod živi. Veličinu nekog naroda ne čini njegova teritorijalna rasprostranjenost, pa čak niti njegova brojnost, te na osnovi takvog razmišljanja Cattaneo zaključuje kako baš ništa ne znače prirodne pogodnosti, sve dok ne bude postignut stanoviti razvoj ideja. Jasno je da u Cattaneovim očima nije dovoljno samo postojanje elemenata koji se mogu empirijski provjeriti, kad se žele analizirati nacije, odnosno analizirati ljudske institucije. I stvarno, u svom spisu »O nekim suvremenim državama« (1842), Cattaneo piše:

»(T)ijesna Europa, tek pedeseti dio površine globusa, dominira kopnom i morem zahvaljujući kulturnoj nadmoći.«¹⁵

Ti Cattaneovi sudovi prije svega svjedoče o ispoljavanju njegove vjere u kulturni i znanstveni napredak. Upravo se u tome ogleda pozitivistička i

3

Isto.

4

Carlo Cattaneo, »Gli antichi Messicani«, Politecnico, IX (1860), u: Gaetano Salvemini i Ernesto Sestan (ur.), *Scritti storici e geografici*, sv. III, Felice Le Monier, Firenze, 1957., str. 97.

5

Carlo Cattaneo, »Dell'evo antico«, Politecnico, III (1840), u: *Scritti storici e geografici*, sv. I, str. 126.

6

Carlo Cattaneo, »Di alcuni stati moderni«, Politecnico, IX (1842), u: *Scritti storici e geografici*, sv. I, str. 256.

7

C. Cattaneo, »Gli antichi Messicani«, str. 97.

8

N. Merker, *Il sangue e la terra*, str. 153.

9

Carlo Cattaneo, »La questione del Trentino«, Politecnico, XIV (1862), u: *Scritti politici*, u redakciji Marija Boneschi, Felice Le Monier, Firenze 1965., sv. IV, str. 121.

10

C. Cattaneo, »La questione del Trentino«, str. 119.

11

Ernest Renan, »Što je nacija?« (predavanje na Sorboni, ožujka 1882.), *Kulturni radnik*, br. 6, str. 104.

12

E. Renan, »Što je nacija?«.

13

Isto, str. 105.

14

C. Cattaneo, »Di alcuni stati moderni«, str. 257.

15

Isto, str. 256.

iluministička matrica na kojoj je nastalo njegovo promišljanje. Drugim riječima, rezultat takvih postavki proizlazi iz njegova optimizma iluminističke provenijencije, po kojem su kulturni i znanstveni napredak pretpostavka »veličine«, tj. značaja neke države, odnosno nacije. U istom tekstu, Cattaneo piše:

»Nacija je često podijeljena u nekoliko država i to komadanje može skrivati golemi dio njezine istinske snage; velika je država najčešće umjetna gomila više nacija sa sklonošću da neke nacije ističe kako bi mogla apsorbirati i u sebi zgusnuti moć ostalih.«¹⁶

Iz te tvrdnje proizlazi da za Cattanea nacija nije samo posljedica djelovanja države već da se radi o entitetu koji je postojao i prije nastanka moderne države. Preciznije rečeno, njezine objektivne karakteristike (same nedostatke kad je riječ o postojanju moderne nacije/države) postojale su i prije nego što je došlo do njezina konstituiranja u politički organizirano civilno društvo. Istodobno, ona je uvjetovana državom, budući da njezina perspektiva kao i razvoj ovise o organizaciji države u kojoj se nalazi. Drugim riječima, razvitak nacionalne svijesti, pa prema tome i razvitak same nacije ovisi o stupnju nacionalnog izražavanja što ju takva organizacija države jamči i o državnim ustanovama. Stoga, mada nacija egzistira i prije no što nastaje država, njezino manifestiranje i postojanje potpada pod sferu politike. Da je to perspektiva u kojoj Cattaneo promatra naciju, proizlazi iz njegove teze prema kojoj se nacija rađa iz političkog procesa čiji je princip, na primjer u Francuskoj, izražen u *Deklaraciji o pravima čovjeka* iz 1789. Taj je specifični princip činio jednakim svoje članove »u uživanju građanskih prava«¹⁷ i »izjednačio sudbine«,¹⁸ podarivši naciji kao civilnom društvu jednoobraznost i kontinuitet.

I zaista, po Cattaneu,

»Nisu ni jezik, a ni nacionalnost u srednjem vijeku činili razliku između gospadara i slugu... Sve su nacije bile porobljene, slavenska jednako kao germanska i galo-romanska: vladavina i sloboda bili su privilegij jedne družbe prelata i vitezova. Nevažno je bilo jesu li Karlo Veliki ili pak Vilhelm diktirali zakone na latinskom ili danskom ili francuskom jeziku. Bilo je to pitanje klase, a ne pitanje nacije.«¹⁹

Kako dakle vidimo, za Cattanea u srednjem vijeku nisu nacionalnost, pa dakle ni jezik (to jest njezino vanjsko obilježje), određivali društvene odnose, a prava i dužnosti nisu bili posljedica nacionalne pripadnosti shvaćene kao državljanstvo (građanska prava) u suvremenom smislu, već su isti proizlazili iz staleža i teritorija/posjeda na kojem je netko rođen. Drugim riječima, budući da su prava i dužnosti u feudalnoj državi bili određeni staležom, a ne pripadnošću civilnom društvu i građanskim pravom, »sve su nacije bile porobljene«,²⁰ te treba zaključiti da nacionalnost kod Cattanea proizlazi iz pripadnosti civilnom društvu, tj. iz državljanstva, tj. građanskih prava. Jer samo kada građansko pravo – to jest pripadnost jednom civilnom društvu i priznavanje njegovih zakona – postaje izvorom prava i dužnosti, tada se rađa moderna nacija. U svakom slučaju, još je značajnija činjenica – koja proizlazi iz ovog citata, iako samo implicitno – da je pojava modernih nacija usko povezana s rađanjem moderne političke slobode, prema tome s krajem srednjeg vijeka. U potvrdu ove teze dovoljno je podsjetiti se da za Cattanea princip nacije predstavlja krunu novog idejnog poretka koji nastaje u XVIII stoljeću, te je historijski princip XIX stoljeća, već najavljen »Sieyès-ovim pitanjem dostojnim pamćenja... i predstavljen svečanom upotrebom pojedinih nacionalnih jezika...«²¹ Pitanje dostojno pamćenja o kojem govori Cattaneo nije ništa drugo doli poznati Sieyès-ov spis *Što je treći stalež?*, u kojem on tvrdi da

je treći stalež »tijelo, odnosno asocijacija članova koji podliježu *zajedničkom* zakonu i koji su predstavljeni u istom legislativnom organu«,²² a to zapravo i nije ništa drugo doli sama nacija.

U tom je smislu nacija historijsko-politički produkt, to jest posljedica ukidanja kmetstva, odnosno vezanosti za zemlju, kao i priznavanje i proširivanje pravne jednakosti na sve članove države, to jest na sve građane. Dakle, u cilju analize Cattaneova promišljanja nacije treba primijetiti da, ukoliko se nacija rađa takorekuć iz prirodnih elemenata, kao što su jezik ili rasa, kako u svakom slučaju sjedinjavajući element predstavlja »moralni princip jednakosti i slobode«. ²³ Princip koji je po Cattaneu »Francuska već prije šezdeset godina upisala... među *Prava čovjeka*«. ²⁴ Iz toga proizlazi da su začeci države-nacije, dakle moderne nacije, za Cattanea nastali istovremeno s Francuskom revolucijom, te da su 'posvećeni' u deklaraciji o *Pravima čovjeka*.

Ukoliko su sloboda i jednakost element ujedinjenja nacije, u tom je slučaju nacija politički konstituirano civilno društvo, to jest nacija i civilno društvo imaju zajedničko jednovremeno porijeklo. Stoga se ne treba čuditi da je Cattaneo u svojoj recenziji, pod naslovom »O formiranju i napretku Trećeg staleža« (1854), istoimene knjige Augustina Thierryja, napisao:

»Francuska... se odrekla političke slobode sve dok nije bilo moguće postići jednakost. Dakle, misija trećeg staleža bila je prije društvena nego politička.«²⁵

Upravo zahvaljujući toj misiji – jer je Treći stalež bio odlučujuća snaga u borbi s monarhijom i plemstvom – njegova se historija odvija »kao postupno napredovanje francuskog društva prema jedinstvu i jednakosti te postaje više historija mnoštva no historija pojedinaca«. ²⁶ Ili, drugim riječima, ona se odvija kao historija geneze francuske nacije. Ne treba se dakle čuditi što je njezina prva borba uzela oblik društvene borbe, to jest borbe za pravnu jednakost, jer Marx piše:

16

Isto, str. 257.

17

Carlo Cattaneo, »Ricerche economiche sulle Interdizioni imposte dalla legge civile agli Israeliti«, u: Alberto Bortolino (ur.), *Scritti economici*, Le Monier, Firenze, sv. I, str. 337.

18

Isto.

19

Carlo Cattaneo, »Annuario geografico italiano«, u: *Scritti storici e geografici*, sv. II, str. 84.

20

U ovom slučaju »sve su nacije bile porobljene« treba shvatiti u smislu da su svi građani, kao pripadnici trećeg staleža, bili lišeni građanskih prava i u tom smislu porobljeni. U svakom slučaju treba primijetiti da Cattaneo često upotrebljava termin nacije, ne samo u suvremenom smislu već i onom protomodernom, označujući tim terminom jezične, etničke i rasne razlike. Dakle, iako teoretski razlikuje dva koncepta, često upotrebljava isti termin, zbog čega razliku treba svaki put shvatiti iz konteksta. Pomanjkanje te terminološke preciznosti nije samo razumljivo već i

normalno, ukoliko se uzme u obzir da su razmišljanja Cattanea u suštini nastala istovremeno kad i sama moderna nacija.

21

Carlo Cattaneo, »Della conquista d'Inghilterra pei Normani« (1839), *I classici del pensiero italiano. Carlo Cattaneo Opere*, Biblioteca Trecani, Rim, 2006, sv. IX, str. 203.

22

Emanuel Joseph Sieyès, *Che cosa è il terzo stato?*, u redakciji Umberta Ceronija, Editori Riuniti, Rim 1998., str. 27.

23

Carlo Cattaneo, »L'insurrezione a Milano nel 1848 e la successiva guerra«, u: *Scritti storici e geografici*, sv. IV, str. 329.

24

Isto.

25

Carlo Cattaneo, »Della formazione e del progresso del Terzo Stato«, u *Scritti politici e geografici*, sv. II, str. 345.

26

Isto, str. 347.

»Ne recite da društveni pokret isključuje politički pokret. Nema političkog pokreta koji istovremeno ne bi bio i društveni.«²⁷

Odnosno, Cattaneovim riječima, »politika je neophodna tutorica prava«,²⁸ i zato se finalni čin konstituiranja francuske nacije, u kojem je presudnu ulogu odigrao Treći stalež, dogodio osvajanjem vlasti s njegove strane, a to se zbilo Francuskom revolucijom. Ona je najveći domet kao i sinteza historijskog procesa kojim je Treći stalež u borbi za jednakost »postupno doveo naciju do jedinstva i jednakosti«.²⁹

Još jedan dokaz, da je Treći stalež imao središnju ulogu u političko-historijskom procesu konstituiranja nacije, kao tvorac jednakosti i nosilac građanskih prava, kako je to već zapazio opat Sieyès,³⁰ moguće je pronaći u kratkom prikazu Thierryjeve knjige, u kojem Cattaneo piše:

»Neka mi bude dopušteno da završim ove opservacije izražavajući želju da netko uradi za historiju talijanske buržoazije isti posao kao Thierry za Francusku...³¹ (budući da se) Italija može... nazvati kolijevkom građanskog staleža...«³²,

te procesa »komunalne revolucije s kojim je započeo moderni svijet«,³³ samo što je u Italiji uzmanjkalo »ono blagotvorno savezništvo građanskog staleža s centralnom vlašću, koje je u Francuskoj dovelo do jedinstva i ravnopravnosti«. ³⁴ Glavni razlog nepostojanja takvog savezništva, pa prema tome i političke razjedinjenosti Italije, kao što je već uvidio Machiavelli,³⁵ po Cattaneu treba tražiti u papskoj vlasti, jer je »Rim žrtvovao svjetskom imperiju nastanak talijanske nacije«. ³⁶ No samo imajući na umu da se Italija kao kolijevka građanskog staleža može po Cattaneu shvatiti kao historija Italije, odnosno samo pod svjetlom te činjenice ona zadobija »racionalni karakter«. ³⁷

Ukoliko se uzmu u obzir Cattaneove federalističke postavke, još su jasniji razlozi po kojima u elaboraciji koncepta nacije, odnosno u ispreplitanju političko-historijskih elemenata s prirodno/objektivnim (etničkog tipa, rase, teritorija i jezika) naglasak biva stavljen na ove prve.³⁸ Faktično, ukoliko je temelj federalizma municipalitet, kako je to slučaj kod Cattanea, postaje sasvim jasno da nisu dovoljna samo gola prirodna svojstva kao element stvaranja nacije već su političko-društveni sadržaji ono što ih drži zajedno u odnosu na individualnu kao i na kolektivnu svijest. U analizi nacije, dakle, nije moguće zaobići konkretnu društvenu stvarnost, a to znači konkretan život građana i, u krajnjoj analizi, stvarne lokalne uvjete. Dakle, nije slučajno što Cattaneo ne dovodi toliko u vezu progres neke nacije s osobinama njezina porijekla i loze, to jest s nasljednim elementima, koliko ga povezuje s elementima što se odnose na institucionalni oblik države. Na osnovu te logike on opservira kako se

»... u Francuskoj vrlo malo drži do municipalnog poretka, koji u kombinaciji s državnom organizacijom pridonosi vitalnosti pokrajina; kako se još nije shvatio princip slobodnog udruživanja; dok su u Engleskoj i u Americi postavljene željezničke pruge u svim pravcima, Francuska je morala čekati da o tome odluči svemoguća službena vlast. Uzalud je u prošlom stoljeću željela da dobije takvu vlast kao što je u Americi; uzalud je u ovom stoljeću vlast zamijenjena po britanskom uzoru... stalno ponovno uskršnja jedinstvenost prefekture... kao apsolutni princip, koji je veliki Kardinal posisao iz tradicija Konstantinovog stoljeća.«³⁹

Za Cattanea, dakle, moć Velike Britanije leži u njezinim društvenim institucijama, koje on naziva »paritetnim«, s rezultatom da je »bez obzira na sve izraženija različita građanska mišljenja, kod svih građana uvijek podjednak ponos na zajedničko ime«. ⁴⁰ Treba razjasniti da je za Cattanea jezik onaj vanjski/vidljiv element koji razlikuje i objedinjuje pojedini narod.

»Veliki jezici rasprostiru se površinski uvijek dalje od zemlje kojoj pripadaju; zbog njih se narodima različitog i katkad neprijateljskog izvorišta, lažno pripisuje tobožnje zajedničko porijeklo.«⁴¹

Ustvari, moderni su jezici za Cattanea samo produkt političkog djelovanja koje se odvijalo/događalo kroz povijest. Zato je istinsko vezivno tkivo u stvaranju nacije uvijek politička akcija, jer putem nje »narodi različitog i često neprijateljskog porijekla« dolaze do jedinstvenog jezika što im pribavlja »lažan izgled... da potiču od istog korijena«. Zanimljivo je primijetiti da tamo gdje su se »zbog drevnih događaja uvjetovanih prirodom i ljudskim djelovanjem, narječja, dijalekti i jezik isprepleli u nerazrješiv čvor«, ⁴² kao što je slučaj u multikulturalnim državama, kakvom bi jednog dana mogla postati i federalna Evropa, Cattaneo predlaže »da se princip nacionalnosti mudro kombinira s lokalnim principom«. ⁴³ Izvorište lokalnog principa kod Cattanea treba tražiti u njegovoj koncepciji federalizma. Za Cattanea, federacija je prije načelo i metoda negoli sredstvo. Prema njegovu mišljenju, zahvaljujući federalnom

27

Karl Marx, *Beda Filozfije* (1847.), preveli Moša Pijade i Rodoljub Čolaković, Kultura, Beograd 1946., str. 146.

28

Carlo Cattaneo, »Considerazioni sulle cose d'Italia nel 1848« (1850), u: *Scritti storici e geografici*, sv. II, str. 330.

29

C. Cattaneo, »Della formazione e del progresso del Terzo Stato«, str. 348.

30

I doista, opat Sieyès je napisao u knjižici *Što je treći stalež?* (1789), da se »... treći stalež uvijek u mojim mislima identificira s nacijom« [Emmanuel Joseph Sieyès, u redakciji Umberta Ceronija, Editori Riuniti, Rim 1989., str. 30].

31

Carlo Cattaneo, *Della formazione e del progresso del Terzo Stato*, u *Scritti storici e geografici*, cit., vol. II, str. 352.

32

Isto.

33

Isto.

34

Isto.

35

U *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, Machiavelli je napisao »Budući da... Crkva nije bila dovoljno jaka da zauzme Italiju i budući da nije nikom drugom dopustila da je zauzme, ona je razlog što ova nije bila pod jednim zajedničkim vođom, već što je bila pod više prinčeva i gospodara, od čega je nastala tolika nesloga i tolika slabost...« [Nicolo Machiavelli *Discorsi sulla prima dica di Tito Livio*, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano 1996., str. 97].

36

C. Cattaneo, »Della formazione e del progresso del Terzo Stato«, str. 353.

37

Isto, str. 352.

38

Zanimljivo je primijetiti da, po mišljenju Antonija Gramscija »federalizam Ferrerija – Cattanea nije bio drugo doli političko-historijska postavka protivurječnosti koje su postojale između Piemonta i Lombardije. Lombardija nije željela biti pripojena Pijemontu kao pokrajina: bila je od Pijemonta politički, intelektualno i ekonomski naprednija. Bila je već vlastitim snagama izvela svoju demokratsku revoluciju u *Cinque giornate* (Pet dana): možda je bila čak i više talijanska od Pijemonta u tom smislu što je bolje od Pijemonta predstavljala Italiju. [Antonio Gramsci, *Sul Risorgimento*, Editori Riuniti, Rim 1980., str. 96.]

39

C. Cattaneo, »Di alcuni stati moderni«, str. 286.

40

Isto, str. 271.

41

Carlo Cattaneo, »Notizie naturali e civili su la Lombardia« (1844), u: *Scritti storici e geografici*, sv. I, str. 341.

42

Carlo Cattaneo, »Savoja e Nizza«, Politecnico, VIII (1860), u: *Scritti politici*, sv. IV, str. 54.

43

Isto.

pravu, koje naziva i bratskim, »opći poredak ne tlači lokalni poredak«⁴⁴ i isti »doprinosi da sloboda bude što istinskija i što šira u praksi te čini da konsenzus naroda bude u najvećoj mogućoj mjeri prirodan i trajan«.⁴⁵ Cattaneov prijedlog proizlazi iz shvaćanja po kojem vanjski elementi, to jest oni objektivni nisu dovoljni za formiranje nacionalne svijesti, jer proces formiranja nacionalne svijesti zahtijeva političku akciju. No politička akcija, kako bi se pokazala efikasnom, ne smije biti nametnuta, već mora biti akcija – proces koji vodi računa koliko o životu zajednice i njezinoj historiji toliko i o lokalnim identitetima. Ovdje treba naglasiti sličnost Cattaneovih teza – na što je upozorio Nicolao Merker – s prijedlogom austromarksista o kulturnoj autonomiji. Ili, preciznije, s prijedlogom Otta Bauera, po kojemu je »personalni princip«, što ga je predložio Karl Renner, trebalo integrirati s teritorijalnim kriterijem. U tom smislu Bauer predlaže da »okruge treba određivati po nacionalnoj osnovi«,⁴⁶ te da će u

»... mnogim slučajevima u kojima stanovništvo neće moći imati nacionalno jedinstven sastav... ono biti podijeljeno – na osnovu nacionalnog katastra, dakle po personalnom principu«⁴⁷ na dva nacionalna korpusa, u kojima će vladati samouprava, a oni samostalno brinuti za ispunjenje nacionalnih kulturnih zadaća u okrugu i u tu svrhu ubirati porez od svojih sunarodnjaka«.⁴⁸

Upravo lokalni princip razlikuje i karakterizira federalni prijedlog Cattanea od Mazzinijeva republikanstva. Za Cattanea »komunalne zajednice su... preuzimale ulogu čuvara slobode nacije«,⁴⁹ jer, parafrizirajući Cattanea, možemo reći da su »susjedska prava«, u stvari, temelj slobode s obzirom na to da su »komune« nacija u svom 'najintimnijem' utočištu slobode. Kao što je to naveo Nicolao Merker, za Cattanea je ključ za razumjevanje nacije uvijek političko-demokratski. Dakle, »nacija nije bilo kakva zajednica, već je ona civilno društvo obogaćeno političkim procesom«⁵⁰ koji je izjednačio sudbine pripadnika, budući da je jamčio jednaka prava za sve.

Da su objektivne značajke nacije, to jest one koje je moguće empirijski provjeriti, baza društveno-političkim procesima iz kojih se rađa moderna nacija, ali da one isto tako nipošto ne determiniraju te procese u apsolutnom smislu, može se primijetiti iz onoga što Cattaneo piše o jeziku:

»Francuska, zemlja najvećeg jedinstva i centralizirana kao nijedna druga, ipak nije još uspjela izbrisati tragove četiriju jezika što ih je Cezar tamo čuo... Na Haitima narječje Bijelih i lice Crnih pokazuju koliko je golema pogreška u suvremenom klasificiranju jezičnih porodica... Njemačka ne uspijeva onim što smatra da je njezin nekadašnji jezik objasniti ni imena svojih rijeka niti u rijetkim slučajevima vlastita imena svojih najčuvanijih gradova. Što više slijedimo unatrag vremenske tokove, to se više svaka nacija rastavlja na elemente nastale pri njezinu rođenju: nestaje sve ono što predstavlja jednoobraznost, sve što joj je strano i umjetno,⁵¹ a slabašni dijalekti oživljavaju kao apsolutni i samostalni jezici, kakvi su bili u onim prilikama u kojima je nastajao ljudski rod.«⁵²

Iz ovoga jasno proizlazi da su nacionalnosti kao i moderne nacije historijski društveno-politički produkti, čiji se identitet formirao kroz ovo ili ono historijsko zbivanje i političku akciju, pa tako i suvremeni jezici nisu drugo doli vanjska obilježja, koja samo predstavljaju objektivne elemente nacije, te sami po sebi nisu dostatni da se odrede niti otpočetni procesi stvaranja moderne nacije. U tom smislu pravi pokretač nacionalnog jedinstva, pa dakle i geneze neke nacije, prvenstveno su političko ustrojstvo i društvene institucije koje od ovog prvog ovise. Tu treba napomenuti, da kada Cattaneo govori o »apsolutnim i samostalnim« jezicima, kao »i o prilikama u kojima je nastao ljudski rod«, o kojima, kako sam priznaje, gotovo da više i nemamo tragova, da tu opservaciju treba primijeniti na naciju kao na pred-modernu etničku zajednicu. Tako Cattaneo zapaža:

»Ne događa se da se jezik-majka rastavlja na mnoge jezike kćeri; naprotiv, nekoliko se jezika, koji se međusobno mnogo ne razlikuju, asimiliraju u jedan jedinstveni jezik i postaju srodni jeziku-majci i slični međusobno...«⁵³

To ujedinjenje jezika označava rođenje moderne nacije. Ili, kako primjećuje Cattaneo, dok u srednjem vijeku još nijedna nacija

»... nije imala jasnu i jedinstvenu svijest o vlastitu postojanju, novi je poredak počeo krajem prohujalog stoljeća. Taj je novi poredak bio najprije nagoviješten Sieyèsovim pitanjem dostojnim pamćenja... te predstavljen svečanom upotrebom pojedinih nacionalnih jezika.«⁵⁴

Iz ovog jasno proizlazi da i samo jezično kao i teritorijalno jedinstvo nije preduvjet nego, češće, posljedica političkih zbivanja, koja su dovela do nacionalnog sjedinjenja. U tom se smislu može opaziti sličnost Cattaneova koncipiranja nacije s tezama J. S. Milla, prema kojima institucije formiraju nacionalni karakter. Odnosno, po Millu, »izvore nacionalnog osjećaja mogu proizvesti različiti uzroci. [...] No najjači od svih uzroka predstavljaju prethodna zajednička politička zbivanja«,⁵⁵ odnosno zajednička politička prošlost. Usporedba Cattaneovih teza i Millove koncepcije nacije utoliko je primjerenija ukoliko se uzme u obzir, kako primjećuje Federico Chabot, da »ideal za kojim

44

Carlo Cattaneo, »Manifesto e Prefazione per la nuova serie del Politecnico«, u: *Filosofia civile e federalismo nel pensiero di Carlo Cattaneo. Antologia*, u redakciji Gastonea Gazzari, La Nuova Italia, Firenze 1996., str. 93.

45

Isto.

46

Otto Bauer, *La questione nazionale*, u redakciji Nicolaoa Merker, Editori Riuniti, Rim 1999., str. 139.

47

Bauerov je prijedlog proizišao iz ispravljenih i prerađene verzije, koju je Karl Renner iznio u djelu *Država i nacija* iz 1899., a koja se zasnivala na »principu ličnosti« potpuno oslobađajući nacionalnost od povezanosti s teritorijem.

48

Otto Bauer, *La questione nazionale*, str. 139.

49

Massimo Rosati, *Il patriotismo italino. Culture politiche e identità nazionale*, Laterza, Rim-Bari 2000., str. 121.

50

Nicolao Merker, *Il sangue e la terra*, str. 153.

51

Rječju 'umjetno' prevodi se talijanska riječ *fattizio*, čije je značenje: proizvedeno od strane čovjeka, njegovim rukama ili putem nekog tehnološkog procesa; pa utoliko umjetno i samo u tom smislu ne prirodno. Dakle, imajući u vidu Cattaneovo shvaćanje nacije kao produkta ljudskog djelovanja, možemo ustvrditi da nije nimalo arbitaran izbor tog pojma

u danom kontekstu, jer upravo termin *fattizio* podrazumijeva ljudsko djelovanje. Utoliko ne treba brkati talijansku riječ *fattizio* s grafički i fonetski sličnom *fittizio*, čije je značenje: bez korespondencije s realnošću, lažno, izmišljeno. Kad bi Cattaneo koristio termin *fittizio*, moglo bi se tvrditi da po njemu koliko više slijedimo unatrag vremenske tokove toliko se svaka nacija rastavlja na elemente nastale pri njezinu rođenju, te biva otkonjeno sve ono što je lažno, jer nije sukladno s njezinom prirodom, no Cattaneo tvrdi upravo suprotno, tj. ustvrđuje da je formiranje nacije produkt društvenih procesa i ljudskog djelovanja.

52

Carlo Cattaneo, »Notizie naturali e civili su la Lombardia«, str. 342.

53

Carlo Cattaneo, »Sul principio delle lingue europee« (1841), u: Ernesto Sestan (ur.), *Carlo Cattaneo, Opere, I classici del pensiero italiano*, sv. IX, Biblioteca Trecani, Rim 2006., str. 278–279.

54

C. Cattaneo, »Della conquista d'Inghilterra pei Normani«, str. 203.

55

John Stuart Mill, *Considerations on representative government*, edited with Introduction by Curran V. Shields, The Liberal Arts Press, New York 1958., str. 229. U svakom slučaju treba preciznije kazati da za Milla osjećaj nije bio jedini elemenat u definiranju nacije, jer je smatrao neophodnom također »želju da se živi pod istom vlašću i da je ta vlast sastavljena od njih ili dijela njih samih«.

su čeznuli razni Mazzini, Cavouri i Cattanei nije bio banalni ideal drevnih komunalnih sloboda, već je, naprotiv, bio ideal suvremene slobode koja je najprije procvala u Engleskoj.⁵⁶

U *Razglabanju o događajima u Italiji godine 1848.*, Cattaneo primjećuje:

»Čude se... kako Austrija u više od trideset godina nije uspjela kod naših sunarodnjaka ugasiti svijest o talijanskom duhu. A to kao da bi trebalo značiti kako Austrija nije željela ili nije znala da djeluje onoliko efikasno kako je mogla. Ali razlozi te pojave sasvim su druge prirode. Eksplicitna i svečana svijest o zajedničkom nacionalnom životu jest *nova činjenica svojstvena ovom stoljeću* (kurziv je moj); ta se pojavila, prema našem sjećanju, u Njemačkoj za vrijeme ratovanja s Francuzima te također u Italiji pod stalnom kišom austrijskog nametanja.«⁵⁷

Drugim riječima, prvi poticaj, iako samo djelomičan, za nacionalno buđenje Italije došao je od strane događaja vezanih za Napoleona, znači kao posljedica Francuske revolucije.

»Napoleon, davši ime i vojsku kao i zastavu talijanskom kraljevstvu, te rođenjem vlastitog sina i nade u kralja, koji bi carujući u Rimu ujedinio sve, svim tim potezima više je uspavao no razbudio nacionalni duh... jer su sve te počasti... ublažavale neugodnu istinu o francuskoj dominaciji.«⁵⁸

Dakle, prema Cattaneu, u prvoj fazi francuske okupacije Italije nije se još bila probudila nacionalna svijest, budući da:

»Ono što je tada zaista mučilo narod nije bio prisustvo Francuza... Bila je to neuobičajena muka ratovanja u dalekim krajevima.«⁵⁹

Samo nakon što je »došla sveta alijansa« polučen je rezultat »da su se narodi u vrlo kratkom vremenu probudili i pobunili na svojoj trnovitoj postelji...«,⁶⁰ te se »činilo kao da je Europa delegirala Austriju da unese razdor i nesreću u cijelu naciju... talijanski se narodi nisu uspjeli složiti u ljubavi i bratstvu prije no što su našli zajedništvo u mržnji... Tada su se s bolom sjetili Napoleona i oružja koje je on uzalud podario Italiji i slavne zastave njegovog carstva.«⁶¹ Prema tome, proizlazi da je buđenje nacionalne svijesti u Italiji bilo djelomična posljedica institucionalnog poretka koji su uživali talijanski krajevi u Napoleonovu carstvu. Vidimo, dakle, i u ovom specifičnom slučaju nacionalnog buđenja Italije da su presudnu ulogu u buđenju nacionalnog života u Italiji odigrali prethodni događaji koji su se odnosili na političke institucije, a ne etnički elementi. Geneza nacionalne svijesti u Italiji, kako je predstavljena u gore navedenom odlomku, mogla bi se konceptualizirati u klasičnoj dijalektičkoj trijadi. U njoj Napoleonov period predstavlja tezu, odnosno transpoziciju institucija nametnutu od stranaca (dakle i umjetnu, jer nije nastala kao posljedica potreba lokalnog civilnog društva), stoga besplodnu u odnosu na lokalne običaje i navade, budući da im je po svojoj prirodi ona bila daleka. I stvarno, po Cattaneu, svako legislativno nametanje, koje nije poniklo na lokalnim običajima, ponašanju i tradicijama nekog danog teritorija, unosi nemir »u poredak pokreta i funkcija«⁶², to jest u način života, a to predstavlja »daleko veću štetu no što se misli, jer narodima zagorčava prve plodove slobode«.⁶³

Dakle, u činjenici da je nametnuo institucionalni poredak, koji nije izrastao iz lokalnih pravnih tradicija, treba tražiti uspavanost talijanskog nacionalnog duha u napoleonovskom razdoblju, unatoč činjenici što je Napoleon Italiji podario zastavu. Posljedica toga jest da razdoblje austrijske dominacije predstavlja drugu fazu, u kojoj se događa negacija Napoleonovih sloboda, dakle negacija teze, dok razdoblje nakon 1848. predstavlja posvemašnje razbukta-

vanje nacionalne svijesti, razdoblje sazrijevanja civilnog društva, čiji se način izražavanja i razvitka oblikovao unutar jednog specifičnog institucionalnog poretka, a nakon što je ovaj uklonjen, civilno je društvo ponovo osjetilo potrebu za njim, te je zahtijevalo njegovo ustanovljavanje primjereno vlastitim potrebama. Drugim riječima, period od 1848. nadalje predstavlja negaciju negacije, to jest dijalektičku sintezu procesa nastanka talijanske nacionalne svijesti. Važno je zapaziti da bi, po Cattaneu, nakon pada Metternicha, jedini način za Austriju da postane suvremena država bio – da postane istinska federacija. Ako, s jedne strane, razlike u jezicima mogu predstavljati teškoću za administraciju jedne jedinstvene Austrije, s druge strane, kad bi ova postala federalna u smislu federacije »samoupravnih naroda«, a ne federacija »vojnih satrapa«, u tom bi slučaju narodna samouprava države predstavljala garanciju slobodnog razvitka svakog naroda, odnosno nacije koliko i svakog pojedinca, koji bi u njoj živio, jer bi omogućavala ostvarenje »moralnog načela jednakosti i slobode«, ⁶⁴ to jest svega onoga na čemu, po Cattaneu, počiva suvremena nacija. Kako se može zaključiti iz ove kratke analize, za Cattanea sloboda i stvaranje nacionalnog jedinstva, to jest nacija i sloboda, predstavljaju nerazdjeljiv binom. Na osnovu tog shvaćanja, to znači, ukoliko nedostaje jedan element neminovno niti drugi ne može biti ostvaren. I tako, prateći propast revolucionarne 1848. u Italiji, on piše:

»Godine 1848. nisu djelovale sve revolucionarne snage naroda... čak ni sve revolucionarne snage koje su postojale u austrijskoj vojsci. Svaka od tih nacija, ukoliko je bila neprijatelj našeg imena i naše zastave, nipošto nije bila neprijatelj vlastite zastave i svima dragog imena: slobode.«⁶⁵

Drugim riječima:

»Ekspanzivna snaga revolucije bila je utoliko manja ukoliko je u prvi plan umjesto ideje univerzalne slobode bila stavljala uskogrudne samostalne neovisnosti.«⁶⁶

Ideja jedne univerzalnije slobode može se za Cattanea ostvariti putem federativnog principa, dakle bratskog, koji ujedinjuje u veću državnu cjelinu europske nacije politički konstituirane na osnovi koju je dala Francuska revolucija. »Istina, sloboda i pravda: sloboda za sve, i pravda za sve: ovo je iskrena i trajna proza, koja je jednako istinita danas kao što će to biti i sutra«, ⁶⁷ a ona je cilj i posljedica političkog konstituiranja nacije. I tako, samo iz »slobode, i kao

56

Federico Chabod, *L'idea di nazione*, u redakciji Armanda Saitta i Ernesta Sestana, Laterza, Rim–Bari 2002., str. 34.

57

Carlo Cattaneo, »Considerazione sulle cose d'Italia nel 1848«, u *Scritti storici e geografici*, sv. II, str. 129–130.

58

Isto, str. 130.

59

Isto.

60

Isto, str. 131.

61

Isto, str. 132.

62

Carlo Cattaneo, *Antologia degli scritti politici*, u redakciji G. Galasso, Il Mulino, Bologna 1978., str. 168.

63

C. Cattaneo, *Antologia degli scritti politici*.

64

Carlo Cattaneo, »L'insurrezione nel 1848 e la successiva guerra«, u: *Scritti storici e geografici*, sv. IV, str. 329.

65

C. Cattaneo, »Considerazione sulle cose d'Italia nel 1848«, str. 289–290.

66

Isto, str. 291.

67

Isto, str. 298.

njezina posljedica koliko i za nju»⁶⁸ može nastati »nacionalnost«,⁶⁹ koja se očituje u ostvarivanju prava. Drugim riječima, kao što Cattaneo piše o 1848. u Italiji i o borbama za nacionalno ujedinjenje »*ne postiče se neovisnost*, to jest nacionalna pobjeda ni na jedan drugi način osim putem slobode«,⁷⁰ to jest realizacijom ljudskih sloboda u svakodnevnoj praksi. U svjetlu opserviranog, ne treba čuditi što bi za Cattanea idealni domet za stari kontinent trebala biti federalna Europa, konstituirana od federalnih jedinica pojedinih naroda, to jest od nacija koje bi »same sobom upravljale«, a idealni prototip takve zajednice on vidi u multikulturnom i multijezičnom švicarskom ili američkom primjeru.

»Onoga dana kad Europa bude mogla višekratno izraženim pristajanjem da bude u cijelosti slična Švicarskoj, ili u cijelosti slična Americi, onoga dana kad bude mogla napisati na svom čelu: Ujedinjene Države Evrope: ne samo da će se tada izvući iz ove žalosne nužnosti sukoba, požara i stratišta, već će ostvariti dobit od stotine milijuna.«⁷¹

Ukratko, ukoliko »postoji savez civiliziranih nacija, njegov je drevni simbol Wilhelm Tell«⁷² sa svojim živućim simbolom »Federalnim ugovorom«. ⁷³ Cattaneo je uvjeren da samo u »njedrima slobodne Evrope jezici i religije mogu da žive u jednakosti i miru, kao što je to slučaj sa Švicarskom«. ⁷⁴

Luka Bogdanić

The Nation as Historical and Political Reality in the Carlo Cattaneo's Thinking

Abstract

*The intention of this short essay is to present Carlo Cattaneo's conception of the nation. Since Cattaneo never wrote an essay where he gave an exhaustive explanation of this concept, this paper develops on the basis of outlines made by Nicolao Merkel in the book *Il sangue e la terra* (2001). In particular, this essay seeks to demonstrate that Cattaneo explicated the nature of nation starting with objective connotations, without overlooking that these connotations are pondered by human conscience, the modern nation being a product of social life. Consequently the paper highlights that the modern nation in Cattaneo is presented as being primordial to the origin of civil society and at the same time, intimately connected to the idea of freedom and equality. Finally, the paper tries to highlight the similarity between Cattaneo's locality principal and the austro-marxist proposal of the cultural autonomy as defined by Otto Bauer.*

Key words

Carlo Cattaneo, nation, history, freedom, equality

⁶⁸

Carlo Cattaneo, »L'insurrezione a Milano nel 1848 e la guerra«, u: *Scritti storici e geografici*, sv. IV, str. 312.

⁶⁹

Isto.

⁷⁰

Isto, str. 321.

⁷¹

Carlo Cattaneo, »Considerazione sulle cose d'Italia nel 1848«, str. 178–179.

⁷²

Carlo Cattaneo, »L'Italia e il Canton Ticino«, Politecnico, XIV (1862), u: *Scritti politici*, sv. IV, str. 373.

⁷³

Isto.

⁷⁴

Isto.